

Kritiek op de Macro Economische Verkenning¹

Lou Keune, Tuur Elzinga, Theo Ruyter

A Het begrip Bruto Binnenlands Product en verwante gehanteerde begrippen

Het Bruto Binnenlands Product (BBP) is een kernbegrip voor het CPB en staat ook centraal bij de analyse van de economische groei en bij de bepaling van de beleidsruimte van de regering. Aan dit begrip kleven beperkingen. Enkele voorbeelden:

Bij economie en economiebeoefening is (of zou moeten zijn) het uitgangspunt het optimaliseren van het welzijn van zoveel mogelijk mensen zonder roofoverval te plegen op natuur en milieu en daarmee op de kansen van de toekomstige generaties. Juist op dat punt zijn er aanwijzingen dat de relatie tussen het BBP (of verwante begrippen als het BNI) en welzijn betrekkelijk is. Het onderzoek naar die relatie is al oud.² In het jaarlijkse *Human Development Report* van de Verenigde Naties³ wordt als kernbegrip de *Human Development Index - HDI* gehanteerd, waarin naast het BBP per hoofd van de bevolking ook gegevens over onderwijs en gezondheid zijn verwerkt. Dan blijkt dat als rangordes van landen worden samengesteld op grond van BBP resp. HDI de lijstjes nogal verschillen. Dat is vanuit de praktijk van het dagelijks leven goed te begrijpen. Bijvoorbeeld het sterk toegenomen autoverkeer in Nederland (dat positief verschijnt in het BBP) leidt tot aantasting van de gezondheid van mensen (zit niet in het BBP). Of, ander voorbeeld, ~~er is een relatie tussen het hogere inkomen de-toegenomen bestedingsmogelijkheden~~ van de Nederlanders (zit ook in het BBP) ~~en het risico op de kans op hart- en vaatziekten dragen bij aan de zwaarlijvigheid en aan verlaging van de levensverwachting van velen~~ (evenmin in het BBP terug te vinden). Anders gezegd, het gehanteerde begrip kan tegelijkertijd stijging en daling, vooruitgang en achteruitgang betekenen. Bovendien verschijnt de in deze voorbeelden extra noodzakelijke gezondheidszorg (~~–dus meer medische dienstverlening en hulpmiddelen~~)– als opbrengst in de statistieken (~~–want “toegevoegde waarde”–~~), en niet als kosten, ~~bijvoorbeeld –o.a.–~~verlies aan menselijk kapitaal.⁴ Deze manier van

¹ Zie: Lou Keune, Tuur Elzinga en Theo Ruyter: *Meta Economische Verkenningen - Voorstel voor de ontwikkeling van een duurzame en solidaire Macro Economische Verkenning* +. (Amsterdam, Attac / Vóór de Verandering / XminY, april 2006) hoofdstuk 1.

² Zie o.a.: Chris Bertholet en Ben Evers: *Measuring socio-economic development: a pilot study*, Tilburg, 1965, Institute for Development Problems; Jan Drewnowski: *The Level of Living Index*, Geneva, 1966, UNRISD; Irma Adelman en Cynthia Taft Morris: *Society, politics and economic development: a quantitative approach*. Baltimore, 1967, John Hopkins Press. [Voor een uitgebreider overzicht van meer recente literatuur, zie: Jeroen eE.jJ.mM. van den Bergh: BNP, weg ermee: Misleidende informatie schaadt de welvaart, Amsterdam, 2005, VU. Zie ook: J.C.J.M. van den Bergh: Bnp, weg ermee! In: ESB 18-11-2005.](#)

³ UNDP: *Human Development Report 2004* – *Cultural Liberty in Today's Diverse World*. New York, 2005, Oxford University Press.

⁴ “De la vache folle à l'Erika, de la tempête de décembre 1999 aux accidents de la route ou à l'explosion de l'usine AZF à Toulouse : toutes ces catastrophes sont des bénédictions pour notre produit intérieur brut ! Les centaines de milliards de francs qu'elles coûtent à la collectivité ne sont pas comptabilisées comme des destructions, mais comme des créations de richesse : dès lors qu'il faut payer des garagistes pour réparer les voitures endommagées, des cimentiers pour brûler les farines animales ou des médecins pour soigner les victimes de la pollution, des valeurs ajoutées monétaires

rekenen draagt er toe bij dat (onbetaalde) kosten die worden afgewenteld op mensen of het milieu onzichtbaar blijven.⁵

Ook in andere zin moet getwijfeld worden aan het BBP, vanwege het begrip productie. Normaliter wordt daaronder verstaan: het voortbrengen van goederen en diensten. Maar in het gehanteerde BBP wordt nogal wat productie niet meegeteld. Bijvoorbeeld het vele onbetaalde maar toch noodzakelijke werk in huishoudens, mantelzorg en vrijwilligerswerk.⁶ Daarmee komt in plaats van overschatting het probleem van onderschatting boven. Dit probleem heeft verschillende kanten. Zo wordt miskend dat de samenleving mede draait dankzij deze onbetaalde arbeid. Zeker zo belangrijk is dat de beleidsvorming die mede op de MEV is gebaseerd implicaties heeft voor deze niet meegerekende productie, en met name voor de belasting van de mensen die het betreft⁷. Zo gaan analyses over de werkzame beroepsbevolking uit van een noodzaak van maximalisering van deelname aan de betaalde arbeidsmarkt. Evenwel moet die andere – onbetaalde - arbeid ook verricht worden. Wat hieruit duidelijk naar voren komt, is dat het gehanteerde begrip BBP zich, voor zover het de arbeidscomponent betreft, beperkt tot de “witte” betaalde arbeid: alleen daaraan zou “toegevoegde waarde” te ontleen zijn.

Een vergelijkbaar punt betreft de onderbetaalde arbeid. In zijn algemeenheid is het niet gemakkelijk aan te geven wanneer er sprake is van onderbetaling. *In abstracto* geldt daarvoor de maatstaf in hoeverre de werkenden en hun afhankelijken zich voldoende kunnen reproduceren en ontwikkelen binnen de context van de aan hen gestelde maatschappelijke eisen. Het is gemakkelijker aan te wijzen wie overbetaald worden (bijvoorbeeld de “topinkomens”) dan onderbetaald. Dat neemt niet weg dat er ook in Nederland groepen mensen zijn die met onderbetaling te maken hebben. Bijvoorbeeld de vele boerengezinnen waar sprake is van grote armoede omdat hun producten te weinig geld opbrengen. En de in loondienst werkende *working poor*⁸ waaronder veel “illegale” arbeiders⁹. De door hen voortgebrachte arbeid wordt meegenomen in het BBP maar hun bijdrage wordt feitelijk verkeerd gewaardeerd. Dit geldt overigens ook voor veel mensen uit de (lagere) middenklassen waaraan te zware eisen worden gesteld als gevolg van arbeidsintensivering.

sont enregistrées dans les comptes. Ce qui contribue à gonfler le PIB “. Citaat van Merlant en Viveret aangehaald door Anne Plasman: *Calcul des indicateurs de richesse économique et de solidarité en Belgique - Rapport final* (Brussel, 2004, Fondation por la Solidarité) pag. 20.

⁵ Bedrijfseconomen zijn gewend om te rekenen met afwenteling van zogenaamde 'externalities'. Zo wordt het bijvoorbeeld economisch rationeel beschouwd dat een onderneming een boete voor het dumpen van vervuild slib verkiest boven investeringen in het verantwoord afvoeren van dezelfde vervuiling, zolang de boete minder kost. Macro-economisch komt afwenteling echter niet tot uitdrukking zolang er geen prijs aan wordt toegekend, of als de prijs ervoor in het buitenland wordt betaald. (Het uitgangspunt van internationale beleidsconcurrentie.)

⁶ In: *Een onderzoek naar de integratie van onbetaalde arbeid in macro-economische concepten en modellen* (Den Haag, 1995, Emanciepatieraad) berekenen J. Plantinga en M.J. Sloep dat de onbetaalde arbeid, gemeten in arbeidsjaren, 1,5 keer zo veel is als de “formele arbeid”.

⁷ Zie o.a. Theo Beckers: *De hyperactieve samenleving: op zoek naar de verloren tijd*. Tilburg, 2004, Universiteit van Tilburg, Departement Vrijtijdswetenschappen / Telos.

⁸ *Working poor are individuals who spent at least 27 weeks in the labor force (working or looking for work), but whose incomes fell below the official poverty level*. Definitie van het VS ministerie van Arbeid. Zie: <http://www.bls.gov/cps/cpswp2000.htm>. Het begrip wordt ook gebruikt bij discussies over armoede in Nederland.

⁹ Zie bijvoorbeeld: Ahmed Benseddik en Marijke Bijl: *Onzichtbaar achter glas; onderzoek naar de bijdrage van illegalen in de glastuinbouw van het Westland*. Den Haag, 2005, Okia

Het overheidsbeleid heeft gevolgen voor het milieu. De door de regering en het CPB bevorderde economische groei leidt tot een toenemende uitstoot van gassen en ander afval, tot uitputting van voorraden, en tot andere aantastingen van de leefomgeving en het milieu. Die milieuschade is aanwijsbaar, het RIVM rapporteert daarover¹⁰. Die milieukosten zijn echter slechts zeer gedeeltelijk terug te vinden in de berekening van het BBP.

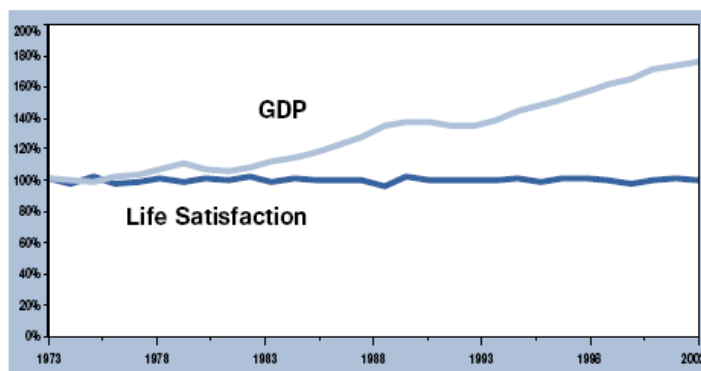
Ook in een ander opzicht wordt er “gekleurd” gerekend. In de MEV wordt veel belang gehecht aan de (“te”) hoge arbeidsinkomensquote. De kleuring zit erin dat de totale loonkosten worden meegeteld, dus ook dat (grote) bestanddeel van het loon dat dient tot reproductie van de werkenden en hun afhankelijken, en dat dus eigenlijk als “afschrijvingskosten” aangemerkt zou moeten worden. Met de “afschrijvingen” van natuur en milieu wordt evenmin rekening gehouden. Bij de berekening van de kapitaalsinkomensquote wordt wel rekening gehouden met de afschrijvingen.

Deze manier van rekenen heeft te maken met het type marktdenken dat aan de door het CPB gehanteerde methodologie ten grondslag ligt. Slechts dát telt waarvoor met (wit) geld betaald wordt. En Een op de markt tot stand gekomen prijs, of het nu om arbeid gaat of om producten, wordt geacht de waarde daarvan aan te geven. Dat is een betwistbare gedachtegang. Betwistbaar niet alleen omdat het een onderschatting van de bijdragen van grote groepen mensen betreft, waaronder de onbetaalde en onderbetaalde arbeid, en omdat allerlei kosten niet zijn meegerekend. Betwistbaar ook omdat het kan betekenen dat de waarde van producten volledig bepaald wordt door de prijs die in geld uitgedrukt daarvoor betaald wordt. Maar, het voorbeeld is historisch, is lucht waardeloos omdat het (nog!) geen prijs heeft? Is een “asobak” van grote waarde omdat daarvoor veel geld betaald wordt? De op de markt tot stand gekomen prijzen zijn discutabele uitdrukkingen van wat werkelijk van waarde of waardeloos is. Zij zijn op hun best uitdrukking van de relatieve schaarste van artikelen die verhandeld worden.

Met het gehanteerde begrip van BBP wordt een verkeerd beeld van de werkelijkheid verschaft. De welvaart zoals die formeel wordt uitgedrukt in het BBP is in feite lager, de kosten van onze levensstijl zijn duidelijk hoger dan in rekening gebracht. En als er groeicijfers genoteerd kunnen worden, dan wordt door het CPB op een vrij traditionele manier gekeken naar een “vast” lijstje van verklarende factoren. Echter, het is zeer aannemelijk dat de door het CPB veronderstelde “groei” voor een belangrijk deel verklaard kan worden uit allerlei onbetaalde of onderbetaalde sociale en ecologische rekeningen. Interessant zijn in dit verband bevindingen van onderzoek naar de relatie tussen het BBP en andere welzijnsmaatstaven. Zo constateert de *New Economics Foundation* in het Verenigd Koninkrijk een groeiende kloof tussen het BBP en de tevredenheid van de bevolking over hun welzijn (zie onderstaande grafiek).¹¹

¹⁰ RIVM: *Valuing the benefits of environmental policy: The Netherlands*. Bilthoven, 2001, RIVM. Dit rapport schatte de milieuschade in Nederland in 2000 op 40 miljard gulden. Deze schade vindt men niet terug bij de berekening van het BBP. Het aandeel in het BBP van de jaarlijkse kosten van genomen milieumaatregelen is volgens het RIVM van 1990 tot 2003 gestegen van 1,7 % naar 2,8 %.

¹¹ Ontleend aan *A well-being manifesto for a flourishing society*. London, 2004, NEF, pag. 5. Vergelijk ook: Ruut Veenhoven en Denise Timmermans: *Welvaart en geluk*. In: ESB 28 augustus 1998, pag. 628-631.

De NEF heeft ook een vergelijking gemaakt tussen de ontwikkeling van het BBP en wat men de *Measure of Domestic Progress* (MDP) noemt, en waarin ook de sociale en milieukosten van de economische groei zijn verdisconteerd.¹² Dat levert de volgende figuur op:

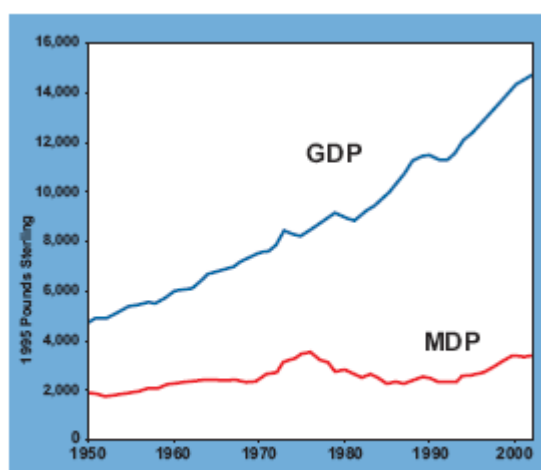
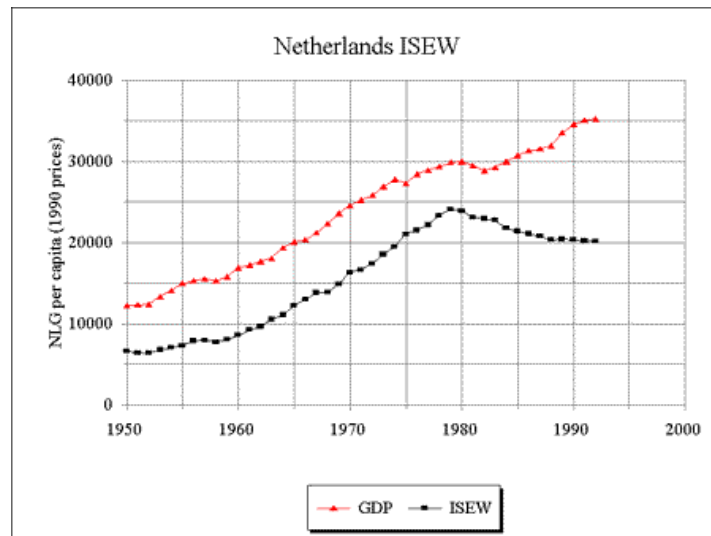

Figure 1: MDP v GDP in the UK:1950-2002

Een vergelijkbare herberekening is ontwikkeld met behulp van de *Index of Sustainable Welfare (ISEW)*, ontwikkeld door o.a. *Friends of the Earth*. In deze index wordt **eveneens** rekening gehouden met een breed scala van sociale en ecologische kosten. Voor Nederland leidt dat tot de volgende grafiek¹³:

¹² Zie: *Chasing progress – Beyond measuring economic growth*. London, 2004, NEF, pag. 2.

¹³ http://www.foe.co.uk/campaigns/sustainable_development/progress/international.html

Berekeningen door van het Instituut voor Milieuvraagstukken (IVM) van het Sustainable National Income (NSI) laten zien dat in 2000 het door het IVM hen berekende ““duurzaam nationaal inkomen”” van Nederland 25 tot 48 % lager is dan het officiële netto nationaal inkomen.¹⁴ Vergelijkbare berekeningen worden gepresenteerd door Jean Gadrey.¹⁵ En bij de berekening van de *human development index* gaat het UNDP uit van een in welzijnstermen afnemende meeropbrengst van de groei van het BBP per hoofd van de bevolking.¹⁶

B Het groeidenken

De MEV en het regeringsbeleid stellen de noodzaak van economische groei voorop. “Groei moet” is het devies.¹⁷ Daaruit volgen allerlei deelenalyses zoals over de invloed van de wereldeconomie op het BBP in Nederland, het Nederlandse concurrentievermogen, de noodzaak tot loonmatiging, en zo meer.

Al eerder is ook in Nederland kritiek geuit op de overheersing van het groeidenken. Zie bijvoorbeeld Bob Goudzwaard en Harrie de Lange¹⁸, en ook Willem Hoogendijk¹⁹ en Wouter van Dieren c.s.²⁰. Evenwel worden deze en andere critici van het groeidenken stelselmatig genegeerd. Toch moet dat denken om verschillende redenen opnieuw het groeidenken ter discussie komen.

¹⁴ Zie: Hofkes, Marjan, en Reyer Gerlach en Vincent Linderhof: *Sustainable National Income: A trend analysis for the Netherlands for 1990-2000*. Amsterdam, VU/IVM, 2004 pag. 13. De verschillen in percentages vloeien voort uit verschillen in gehanteerde berekeningswijzen.

¹⁵ Zie: Gadrey, Jean: *What's wrong with GDP and growth? The need for alternative indicators*. In: Edward Fullbrook, ed.: *A guide to what's wrong with economics* (London, 2004, Anthem Press) pag. 262 e.v.

¹⁶ Zie UNDP, a.w., pag. 251 e.v..

¹⁷ “Voortbouwend ... op het programma van hervormingen van de economische structuur heeft het kabinet in juli 2004 de notitie ‘Kiezen voor groei’ gepresenteerd. Centraal in deze notitie staat de uitdaging om het groeivermogen van de Nederlandse economie verder te versterken”. Minister Brinkhorst in *Macro Economische verkenning 2005* pag. 10.

¹⁸ *Genoeg van te veel, genoeg van te weinig : wissels omzetten in de economie*. Baarn, 1986, Ten Have.

¹⁹ *The economic revolution: towards a sustainable future by freeing the economy from maney-making*. Utrecht, 1991, Van Arkel.

²⁰ Wouter van Dieren (red.): *De natuur telt ook mee. Naar een duurzaam nationaal inkomen*. Utrecht, 1995, HetSpectrum.

Allereerst vanwege het betwistbare feitenmateriaal (zie de vorige paragraaf). Eigenlijk weten wij op grond van het in de MEV aangedragen materiaal nauwelijks hoe wij er voor staan. Veel van de geconstateerde of bepleite groei betekent feitelijk een achteruitgang, vanwege alleen al de niet meegerekende milieuschade. En zoals gezegd, zijn de gehanteerde waarderingen (prijzen) discutabel. Er zijn goede gronden om te betwisten dat gedurende het laatste decennium van enige welvaartsgroei sprake is geweest, laat staan van groei van het welzijn. Als men door een andere economische bril kijkt²¹ dan die van het CPB, mag men gevoeglijk aannemen dat er al sinds eind jaren zeventig ~~lang~~ sprake is van recessie.

Een tweede reden is die van de overbelasting. Er is sprake van een toenemende overbelasting van de biologische capaciteit van de aarde. Het *Living Planet Report 2004*²² constateert dat die overbelasting nu al zo'n 20 % is. De gemiddelde ecologische voetafdruk van de Nederlanders is het dubbele van wat als wereldgemiddelde beschikbaar is. In onze eigen fysieke omgeving zijn de aanwijzingen van die overbelasting zichtbaar: uitputting van visgronden, dreigende schaarste aan fossiele brandstoffen, toenemende schaarste aan schone lucht, stilte, ruimte, en zo meer. En ook mensen raken overbelast. Dit is een onontkoombare werkelijkheid met ernstige economische gevolgen, die dreigt te leiden tot verdere ontwrichting van de economie.

De gevolgen van de Nederlandse overconsumptie en –productie voor mensen en milieu elders in de wereld dwingen eveneens het groeidenken ter discussie te stellen. Hierop wordt onder C teruggekomen.

Wie in Nederland heeft nu echt profijt van de groei van de consumptie en van het vele betaalde werk? De redeneringen zijn bekend: wat voegt nog meer voedsel toe aan ons welzijn? Wat is de zin van nog meer en grotere auto's? Hoe dikwijls verzuchten mensen niet dat zij voorkeur hebben voor meer vrije tijd en voor zorg en aandacht voor elkaar en de natuur? Uit een enquête van het RIVM "blijkt onder andere dat nog geen 10% van de Nederlanders zich kan vinden in een prestatimaatschappij, met verdere globalisering, individualisering en deregulering. Veruit de meerderheid van de bevolking ziet liever een maatschappij waarin solidariteit en aandacht voor de directe omgeving behouden blijven."²³ En uit ander maatschappelijk onderzoek komt naar voren: "De bevolking is eensgezind als het gaat om gewenste veranderingen van de samenleving. De samenleving moet volgens de meeste mensen meer solidair en bescheiden en minder materialistisch en behoudend worden dan vandaag. Een meerderheid van de bevolking verkiest een lagere druk op het milieu en een grotere inkomenszekerheid boven hogere welvaartsgroei en lagere werkloosheid. Daar staat tegenover dat een meerderheid grotere inkomensverschillen en een verlies aan Nederlandse identiteit wel wil accepteren wanneer dit helpt de welvaartsgroei te verhogen en de werkloosheid te verlagen. Wanneer gevraagd wordt soortgelijke afwegingen te maken in een keuze tussen vier toekomstbeelden, gebaseerd op de sociaal-economische 'Vergezichten' van het CPB, dan blijkt de bevolking te kiezen

²¹ [Zie bijvoorbeeld de ISEW grafiek op de vorige pagina.](#)

²² WWF: *Living Planet Report 2004*. Gland, 2004, World Wildlife Fund International.

²³ Zie: *Kwaliteit en Toekomst; verkenning van duurzaamheid*. Bilthoven, 2004, RIVM.

voor de scenario's waarin de welvaartsgroeiverwachting voor de komende 35 jaar lager is dan de welvaartsgroei die Nederland in de afgelopen 35 jaar heeft gekend.”²⁴

C De mondiale context

Nederland is een van een meest open economieën ter wereld. Dat komt op allerlei manieren tot uitdrukking, bijvoorbeeld via de deelname aan de wereldhandel, de internationale investeringen over en weer, internationale beleggingen, de relaties tussen beurskoersen, valutaschommelingen, multinationals en wereldwijde intraconcernhandel, arbeidsmigratie, en zo meer. Men kan zich afvragen in hoeverre er nog sprake is van een Nederlandse economie als aparte entiteit. Cijfermatig Statistisch is het mogelijk om die entiteit te onderscheiden van andere “nationale” entiteiten. In feite echter is Nederland in verregaande mate gemondialiseerd, in reële termen is Nederland hooguit een “provincie” van Europa. Dat maakt een analyse van de Nederlandse economie en ook de waarde van het gehanteerde begrip BBP van tamelijk betrekkelijke betekenis.

Met die internationale context wordt in de MEV rekening gehouden, maar dan wel op een specifieke manier.²⁵

Zo wordt aan de hand van een vrij traditioneel lijstje van factoren gekeken naar de invloed van de wereldeconomie op de Nederlandse economie. Bijvoorbeeld: de economie in de VS en Japan trekt aan en dat geeft Nederland betere vooruitzichten. Dat is op zich niet onverstandig.

Het omgekeerde gebeurt echter niet. Er wordt bijvoorbeeld niet nagegaan wat de invloed is van Nederlands beleid op ontwikkelingen elders in de wereld. Zo sleept het kabinet Balkenende Nederland mee in bepaalde specifieke vormen van internationale concurrentie om het gunstigste vestigingsklimaat voor multinationale ondernemingen. Hierbij moet men denken aan beleid dat inzet op verlaging van de arbeidskosten of van de vennootschapsbelasting. Maar ook andere landen gaan natuurlijk mee in deze internationale concurrentie.²⁵ Daarover loopt op dit moment een discussie waarbij o.a. het argument gehoord wordt dat er concurrentie is op verschillende niveaus. Zo zou Nederland als het gaat om arbeidskosten vooral concurreren met andere landen in de “duurdere, hoogontwikkelde segmenten”. Al zou dat zo zijn, dan nog valt niet uit te sluiten dat concurrentie “tot de bodem” zal volgen. België heeft al aangekondigd dat als Nederland de vennootschapsbelasting nog verder gaat verlagen, men daar wel moet volgen. In de Lissabon-agenda van de EU staat de verbetering van de concurrentiepositie van Europa centraal, waarmee met name bedoeld wordt op de concurrentie in de hogere segmenten. Maar wat betekent dit dan voor mens en milieu in bijvoorbeeld de VS, Japan en andere opkomende kenniseconomieën? Daar is niets over te vinden.

Het segmentenargument is betrekkelijk. Veel mensen werkend in sectoren die te maken hebben met concurrentie met “goedkope” landen hebben ervaren of ervaren op

²⁴ Uit: *21 Minuten.nl* (www.21minuten.nl) pag. 6.

²⁵ In de 30 rijkste landen is sprake van een daling van de vennootschapsbelasting. Trouwens, ook van de belasting op de hoge persoonlijke inkomens. Zie ILO: *A fair globalization – Creating opportunities for all*, (Geneva, 2004, ILO), pag. 39-40.

dit moment de gevolgen van ook die concurrentie. Er zijn al aardig wat bedrijfstakken uit Nederland verdwenen. En wat op dit moment *outsourcing* wordt genoemd is niet anders dan de verheving van de concurrentie op (onder meer) arbeidsvoorwaarden. In feite is Nederland - althans regering en grootbedrijven - een van de meest enthousiaste deelnemers aan het internationale econcurrentie-spelconcurrentiespel. De implicaties daarvan voor mens en milieu elders in de wereld worden in de MEV niet in kaart gebracht, laat staan dat er afwegingen gemaakt worden. Maar stel dat Nederland – bijvoorbeeld door verlaging van de vennootschapsbelasting - bedrijven over de streep kan trekken om in Nederland te (blijven) investeren en daarmee hier werkgelegenheid te behouden, wat is dat dan meer dan het vullen van gaten hier met gaten (werkloosheid) elders in de wereld? Wat lost het op als transnationale ondernemingen vanwege de belastingvoordelen hun hoofdkantoor vestigen in Nederland waardoor ontwikkelingslanden belastingopbrengsten mislopen?

In de MEV wordt kortom niet op een systematische manier gekeken naar de mondiale repercussies van Nederlands beleid. Dat staat op zijn minst haaks op passages die in iedere jaarlijkse Troonrede staan over mondiale verantwoordelijkheid. Men zou daarbij misschien willen aantekenen dat de invloed van Nederland beperkt is, omdat het een betrekkelijk klein land is. Maar onderschat de omvang van de Nederlandse economie niet. Nederland behoort, gemeten aan het BBP per hoofd van de bevolking, tot de rijkste landen. In BBP gemeten is de Nederlandse economie groter dan die van de Russische Federatie – nota bene een G8-lid.²⁶ En al zou die invloed betrekkelijk zijn, dan ontslaat dat de regering niet van de plicht ook de andere kant van de mondiale medailles in zijn overwegingen te betrekken. Dus niet alleen te kijken naar de invloeden van de wereldeconomie op Nederland, maar omgekeerd ook naar die van Nederland op de wereld. Het CPB kan daar de gegevens en analyses voor leveren. En de regering zou kunnen stimuleren om in EU verband te bevorderen dat Europa als geheel de repercussies over en weer in kaart gaat brengen en meewegen.

Tot die verbanden en repercussies behoren zeker ook die met ontwikkelingslanden. Wat dat aangaat is dringend geboden op een nieuwe manier te gaan kijken naar invloeden over en weer. Zo is er het (verdrongen) probleem van de “omgekeerde ontwikkelingshulp”. Daarmee wordt bedoeld op de overdrachten die feitelijk plaatsvinden vanuit ontwikkelingslanden. Ten eerste doelen we dan op de terugstromen in de vorm van winsten, en rentebetalingen en aflossingen, vergeleken met heenstromen in de vorm van investeringen, leningen en giften. Het totaal van terugstromen is hoger dan dat van de heenstromen. Daarnaast zijn er de verliezen van de ontwikkelingslanden vanwege de verslechtering van de ruilvoet. Die verliezen

²⁶ Zie *Human Development Report 2004*, pag. 188-189.

bedragen een veelvoud van de ontwikkelingshulp.²⁷ En dan zijn andere verliezen niet eens meegenomen, zoals de kapitaalvlucht, of de tax-evasion²⁸.

Een vergelijkbare problematiek, die overigens voor een deel die van de omgekeerde ontwikkelingshulp overlapt, is die van de onbetaalde sociale en milieukosten van de ontwikkelingslanden, die het gevolg zijn van hun deelname aan de wereldeconomie. Neem bijvoorbeeld de milieuschade van de grootschalige soja-productie in Brazilië en Argentinië van gemodificeerde soja, onderdeel van de zogenoemde ‘groene revolutie’. Daardoor worden grote natuurgebieden aangetast, gaat de biodiversiteit versneld achteruit, worden rivieren vergiftigd, krijgen inheemse volkeren – aangewezen als zij zijn op het vervuilde rivierwater - allerlei gezondheidsklachten en bovendien wordt hun leefgebied steeds meer beperkt, worden kleine boerengezinnen van hun grond waardoor zij moeten proberen te overleven in de *favelas* of de barrios in de steden, en zo meer. Of andere vormen van economische relaties, zoals bijvoorbeeld het toerisme²⁹. In de MEV worden deze en ook andere verbanden niet zichtbaar gemaakt. Dit zijn ernstige problematieken die wèl aandacht krijgen bij campagnes voor eerlijke handel, duurzaam toerisme, bestrijding van kinderarbeid, en schuldkwijtschelding. Nader onderzoek zou kunnen bevestigen dat de veronderstelde economische “groei” van Nederland niet alleen door onbetaalde sociale en economische rekeningen in Nederland c.q. Europa mogelijk wordt gemaakt, maar ook door vergelijkbare onbetaalde rekeningen voortvloeiend uit de relaties met ontwikkelingslanden. Deze omissies illustreren het traditionele karakter van de analyses van het CPB.

En daarbij blijkt dat het CPB aanhanger is van de neoliberale uitleg van de theorie van Ricardo betreffende de comparatieve kostenvoordelen. Op pagina 80 wordt in de MEV 2005 het onderwerp “Concurrentie met lagelonenlanden?” besproken. Daarin wordt ingegaan op de kosten en opbrengsten op korte termijn van het verdwijnen van werkgelegenheid naar genoemde landen. Wat de langere termijn aangaat wordt de stelling verdedigd “dat iedereen beter af (is) als landen zich toeleggen op het maken van goederen en diensten waar zij relatief het beste in zijn ofwel een comparatief voordeel in hebben”. Daarmee schaarst het CPB zich bij de voorstanders van de verdere liberalisering van de wereldeconomie. Het is juist deze visie en het daaruit voortvloeiende beleid van Nederland en van mondiale organisaties als IMF, Wereldbank, WTO en EU waar wereldwijd zoveel mensen zich tegen verzetten.

²⁷ In de periode 1980 -2001 is de schuldenlast van ontwikkelingslanden meer dan verdrievoudigd. Tegelijkertijd hebben deze landen ruim 200 miljard US dollar meer betaald aan rente en aflossingen dan dat zij aan leningen ontvingen. De buitenlandse particuliere investeringen in ontwikkelingslanden zijn in de periode 1980 - 2003 met bijna 200 miljard US dollar meer dan gecompenseerd door de winstafvloeiingen uit die landen. Bovendien moeten ontwikkelingslanden relatief steeds meer betalen voor wat zij invoeren, terwijl ze steeds minder ontvangen voor hun exporten. Deze verslechtering van de ruilvoet van ontwikkelingslanden leidt in de jaren 1980 – 2002 tot verliezen van ruim 3,6 duizend miljard US dollar. Eigen nog niet gepubliceerde berekeningen van Lou Keune, 2005. Zie ook: Lou Keune: *Development Cooperation: A Hindrance for Self-Sustainable Development*, in: *Tailoring Biotechnologies*, volume 1, issue 2, winter 2005-2006. 50 Jaar ontwikkelingssamenwerking: Feest? In: Hoebink, Paul, Detlev Haude en Fons Van der Velden (redactie): Doorlopers en Breuklijnen – Van globalisering, emancipatie en verzet Assen, 1999, Van Gorcum & Comp.

²⁸ Christian Aid: The shirt off their backs: How tax policies fleece the poor. London, 2005, Christian Aid

²⁹ Zie o.a. Heidi Dahles en Lou Keune (ed.): *Tourism Development and Local Participation in Latin America* (New York, 2002, Cognizant), diverse plaatsen. Op het “medisch toerisme” naar ontwikkelingslanden en de gevolgen daarvan voor de gezondheidszorg in de betreffende ontwikkelingslanden heeft WEMOS kritiek geleverd in *HP / De Tijd* van 25 februari 2005.

Recente empirische studies³⁰ ondersteunen het argument dat handelsliberalisering averechts kan werken. Het zou het CPB sieren als zij ook eens systematisch de theoretische en historische kritiek over dit onderwerp zou onderzoeken,³¹ en eveneens de vele beschrijvingen van de dramatische structurele uitwerkingen van dat beleid in vele landen, zoals in Mexico³² en in Afrika³³.

³⁰ Frank Ackerman: *The Shrinking Gains from Trade: A Critical Assessment of Doha Round Projections*. Medford, October 2005, Tufts University, Global Development and Environment Institute, working paper 05-01; Christian Aid: *The Economics of Failure: The Real Cost of 'Free' Trade*. London, 2005, Christian Aid; Egor Kraev: *Estimating GDP Effects of Trade Liberalisation for Developing Countries*, London, 2005, Christian Aid; Halit Yanikkaya: *Trade openness and economic growth*, in *Journal of Development Economics*, Volume 72, October 2003, pages 57-89.

³¹ Zie bijvoorbeeld Robert Went: *Essays on globalization : a journey to a possibly new stage of capitalism*. Amsterdam, 2001, Universiteit van Amsterdam (proefschrift). Ha-Joon Chang: *What is wrong with the 'Official History of Capitalism'?* With special reference to the debates on globalisation and economic development. In: Edward Fullbrook, ed.: *A guide to what's wrong with economics* (London, 2004, Anthem Press) pag. 279 e.v.; Theo van de Klundert: *Vormen van kapitalisme: markten, instituties, macht*. Utrecht, 2005, Lemma.

³² Zie bijvoorbeeld Bertram Zagema: *Casino Mexico: winnaars en verliezers van de globalisering*. Rotterdam, 2003, Lemniscaat.

³³ *The economics of failure – The real costs of 'free' trade for poor countries*. London, 2005, Christian Aid.